MUHAVERELİ ATASÖZLERİ

Conversational Proverbs

Разговорные пословицы

Yasin ŞEN*

Gazi Türkiyat, Bahar 2015/16: 195-206

Özet: *Halk edebiyatının en dikkate değer ürünlerinden birisi de atasözleridir. Atasözlerinin kullanım sıklığı onların zaman içinde işlenip değişmesine ve varyantlarının oluşmasına sebep olmuştur. Bu edebî ürünlerin karşılıklı konuşma biçiminde olanları oldukça dikkat çekicidir. Bu atasözleri "muhavereli atasözleri" başlığı altında incelenebilir. Muhavereli atasözleri genellikle demişler-demiş yapısıyla karşımıza çıkmakta, bazı özellikleriyle diğer atasözlerinden ayrılmakta ve halk edebiyatının fabl, fıkra gibi türleriyle yakınlık göstermektedir. Ayrıca bu sözler, zengin bir edebî muhtevaya da sahiptir. Halk kültürünün tayinine göre konuşmacı insan, hayvan, bitki, eşya hatta bir kavram olabilmekte ve onlardaki bu özellik, sözün akışı içerisinde ahenkli bir söyleyişin oluşmasına yardımcı olmaktadır.*

Anahtar Kelimeler: *Atasözleri, muhavereli, demişler-demiş, fabl, fıkra.*

Abstract: *One of the most remarkable Folk literature products is proverbs. Proverbs processed in time to change the frequency of use and their variants has led to the formation. This literary form of conversation are quite noteworthy. These are the words, " which can be inspected under the heading "conversational proverbs. Usually, these proverbs are made up patterns such as "They had said-He had said", with their typical features, they separate from other proverbs and fables, folk literature, and anecdote illustrates familiarity with such types. In addition, these words have a rich literary content. Appointed by the speaker of folk culture, people, animals, plants, and objects and even may be a concept that feature in them, helps in the formation of a harmonious flow of singing to promise.*

Key Words: *Proverbs, conversational, they had said-he had said, fable, anecdote*

Аннотация: *Пословицы являются одним из самых важных жанров народной литературы. Частота использования пословиц со временем привело к изменению и образованию ихних вариантов. Весьма примечательны из них те, которые образовались в виде разговорной речи. Эти пословицы могут быть рассмотрены под темой "разговорные пословицы". Разговорные пословицы часто встречаются в виде "demişler-demiş (говорили- говорил)", при этом по некоторым особенностям отделяются от других пословиц и по некоторым чертам похожи с жанрами устного народного творчества как басни, анекдот. Кроме того, эти слова богаты литературным содержанием. Тот который ведет разговорную речь определяется народным творчеством, это может быть человек, животный, растение, предмет или даже какое-нибудь понятие. Этот факт обуславливает ихний гармоничный поток в разговорной речи.*

Ключевые слова: *пословицы, разговорные, говорили-говорил, басня, анекдот.*

GİRİŞ

Atasözleri halk kültürünün ortaya koyduğu en önemli edebî ürünlerden birisidir. Bu hikmet dolu sözler, milletin düşünce ve gönül dünyasının söze yansımasıyla

* *Yüksek Lisans, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Ankara / TÜRKİYE. sen_yasin@windowslive.com*

meydana gelir. Atasözleri hayatın hemen her anında başvurduğumuz bir rehber vazifesi görür. Kullanılışındaki yaygınlıktan ötürü, milletin bütün üyelerinin gönül verdiği ortak bir kültür ve fikir dünyasının oluşabilmesinde bu sözlerin azımsanmayacak bir yeri vardır.

Atasözleri, Göktürk Âbideleri, Divân-ı Lügâti't Türk, Kutadgu Bilig gibi ilk yazılı kaynaklardan itibaren örneklerine rastlayabildiğimiz en eski edebî ürünlerden birisidir. Yapılan araştırmaların sonucunda Göktürk alfabesiyle yazılan kaynaklarda yirmi civarında atasözü tespit edilmiştir (Artun 2004: 225). Bunların içinde "Zayıf ve semiz boğalar uzakta tepişseler hangisinin semiz, hangisinin zayıf olduğu bilinmez" şeklinde bugünkü Türkçeye aktarılan "Toruk bûkalı semiz bûkalı ırakda bünğser, semiz bûka, toruk bûka teyiz bilmez" (Elçin 1993: 633) sözü, atasözlerinin asırlar öncesinden sahip olduğu dikkat çekici üslup ve içeriğe örnek gösterilebilir.

Ansiklopedik bir lugat olarak Divan-ı Lügâti't-Türk de atasözleri bakımından oldukça zengindir. Kaşgarlı Mahmut'un "Şu savda da gelmiştir" diye zikrettiği sözler bu grup içinde değerlendirilebilir (Bayat 2008: 119). Bu eserde bahsi geçen atasözlerinin bir kısmının bugün yaşıyor olması, onların güçlü bir geleneğe sâhip olduğunu göstermesi adına önemlidir. Eserde geçen atasözlerinin ve diğer edebî ürünlerin önemini Kaşgarlı Mahmut da bilmektedir. Onun, kitabının ilk sayfalarında söylediği "Ben bu kitabı hikmet, seci', atalar sözü, şiir, recez, nesir gibi şeylerle süsleyerek hece harfleri sırasınca tertip ettim." (Kaşgarlı Mahmut 2006: 5) şeklindeki sözleri bunu gösterir. Divan-ı Lügâtit Türk'te geçen bazı atasözlerinin bir kısmı bazı ses özelliklerindeki değişimler sayılmazsa olduğu gibi zamanımıza ulaşmıştır. Meselâ "Evdeki buzağı öküz bolmas" ve "Tağ tağka kavuşmas kişi kişige kavuşur " (Dilçin 2000: XII) atasözlerini bunların içinde zikredebiliriz. Ayrıca, "Kişi alası içtin yılkı alası taştın" atasözü "İnsanın alacası içinde, hayvanın alacası dışında" şeklinde; "Kişi sözleşü yılkı yiyleşü" atasözü "İnsan konuşa konuşa, hayvan koklaşa koklaşa" (Dilçin 2000: XII) biçiminde bugün de yaşamaktadır.

Divân-ı Lügâti't-Türk'le beraber Kutadgu Bilig de, atasözleri bakımından edebiyatımızın ilk ve en zengin kaynaklarından birisidir. Yusuf Has Hacip eserinde yeri geldikçe atasözlerinden faydalanmış ve bu durum Kutadgu Bilig'i bu sözler bakımından önemli bir kaynak durumuna getirmiştir. Eserde, atasözü "mesel" şeklinde zikredilir. "Çok eski bir ata-sözü vardır: babanın yeri ve adı oğula gelir" (Yusuf Has Hacip 1998: 19) şeklinde günümüz Türkçesine aktarılan aşağıdaki beyitte bunu görebiliriz:

"İdi kiçki söz ol meselde kelir

Ata ornı atı ogulka kalır" (Yusuf Has Hacip 2007: 27)

Kutadgu Bilig'deki atasözleri fikir bakımından belli bir olgunluğa sahiptir. Meselâ, " Akıl süsü dil, dil süsü sözdür; insanın süsü yüz, yüzün süsü sözdür" (Yusuf Has Hacip 1998: 31) anlamına gelen,

"Ukuş körki til ol bu til körki söz

Kişi körki yüz ol bu yüz körki köz" (Yusuf Has Hacip 2007: 42)

mısralarını bu duruma örnek verebiliriz. Ancak şunu da belirtmek isteriz: Daha sonraki zamanlarda atasözleri için müstakil eserler kaleme alınmış ve bu sözler Dede Korkut Hikâyeleri gibi önemli eserlerde yaygın bir biçimde kullanılmıştır.

Bütün bu örneklerden de çıkarabileceğimiz gibi atasözlerinin çok eski zamanlardan itibaren kültür ve edebiyatımızda önemli bir yer tuttuğunu söylememiz mümkündür. Onlar sadece yazılı kültürün değil sözlü kültürün de en çok başvurulan kaynakları durumundadır. Atasözleri özellikle çeşitli sohbetler esnasında, söylenilen şeye dair karşımızdaki insanın çoğu zaman reddedemeyeceği bir delil yerine geçer. Bu durum, atasözlerinin üzerinde milletçe büyük bir ciddiyetle durulduğunu ve elde edilen hükmün iyiden iyiye kabullenildiğini göstermektedir. Gerçekten de atasözleri, bu tarafıyla toplum içinde, geçmişten geleceğe doğru seyreden bir düşünce akışının sonucunda ortaya çıkan ve en fazla rağbet edilen başvuru kaynaklarından birisidir.

Atasözlerinin içerdiği bu değer, birçok araştırmacının ve bilim adamının dikkatini çekmiştir. Özellikle yirminci asır, bu vadideki derleme ve değerlendirmelerin hızla arttığı ve yayıldığı bir devir olmuştur. Bu dönem araştırmacılarından biri olan Veled Çelebi İzbudak atasözlerinin önemini şu cümlelerle ifade ediyor:

> *"Edebiyat nokta-i nazarından da atasözleri en birinci numunelerdendir. Bizim hakikî edebî yazılarımız işte onlar gibi ve fakat bugünün iktizasına göre yazılacaktır. Atasözlerinin ibare cihetinden bozulmayıp eskiden kalanları o kadar fasih ve beliğdir ki insanı meftun eder. Sanayi-i bediiyeden gayet güzel kâfiyeler, lâfzi ve mânevi cinaslar, telmihler, kinayeler vesaire hepsi görülür. Gerek lâfız, gerek mana cihetinden numune-i imtisal addedilecek beyanat-ı âliyededendir"* (Korucuoğlu 1994: 106) .

Veled Çelebi İzbudak'ın da dediği gibi atasözlerinde insanı kendine meftun edecek edebî değeri yüksek bir yapı vardır. Bu durum, en eski atasözlerimizde daha belirgin bir özellik göstermektedir. Asırlardır süregelen tecrübelerin en güzel şahitleri diyebileceğimiz atasözleri, zaman içinde en iyi ve en sağlam üslûbu bulmuş durumdadır. Bu da onları, insanlar üzerinde derin etkiler bırakan bir edebî ürün hâline getirmektedir.

Atasözleri, sahip olduğu yaygın kullanım ve içerdiği birçok özellik sayesinde farklı anlatım yolları da edinmiştir. "*Atasözlerinin anlatım yollarında kullandığı bazı unsurlar: zıtlıklar; tekrarlar; kafiyeli sözler; sıfatlar; sayılar; ikilemeler; sorulu şekiller; mukayeseler; paralellikler ve birtakım cümle tipleridir (eksiltili cümleler, emir cümleleri, vs.). Yukarıdaki anlatım yollarına ilaveten "tahkiye" de belli ölçüde başvurulmuş bir anlatım yöntemidir"* (Bozkaplan 2007: 1105). Bu durum onların üslup bakımından zenginliğinin de bir göstergesidir.

Edebiyatımızın en dikkate değer ürünlerinden biri olan atasözlerinin, hemen her zaman ve mekânda varlığını ve değerini muhafaza edeceğini rahatlıkla söyleyebiliriz. Çünkü söylenmek istenen ve bir insan için büyük değer ifade eden hüküm ve tecrübeler, atasözlerinin muhtevasını önemli ölçüde beslemiştir. Bu durum, doğal olarak atasözlerinin daima kullanılması ve işlenmesi anlamına gelmektedir. Bu yüzden, sürekli kullanılan ve geleneğin döngüsünde daima işlenen bu tür, farklı mekân ve zamanlarda bambaşka özelliklerle karşımıza çıkan edebî ürünlerden biri olmuştur.

Bu çalışmada söz konusu edilmek istenen şey ise atasözlerindeki karşılıklı konuşmalar ve bu tarzda olanların diğer bazı edebî türlerle olan ilişkisidir. Bu türün en bariz özelliği muhavereli olmalarıdır. Hem bu sebeple, hem de inceleme yapılırken bahsi geçen atasözlerini daha iyi ifade edebilmek adına biz onları "Muhavereli Atasözleri" başlığı altında incelemek istedik.

Muhavereli atasözlerinde ikili konuşmalar yer aldığı gibi, bu sözlerin tek konuşmacıdan ibaret olanları da vardır. Her ne kadar "muhavere" kelimesi sözlük anlamı olarak "konuşma, mükâleme" (Yavuzarslan 2010: 819), "söyleşi" (Parlatır 2009: 1119), "karşılıklı cevap döndermek" (Redhouse 2009: 293), "cevaplaşmak" (Ahterî 2009: 670), "cevap vermek, iki kişi karşılıklı görüşmek" (Nâcî 2009: 442) ve "konuşma [iki kişi karşılıklı olarak]" (Devellioğlu 2006: 670) gibi anlamlara gelse de, aşağıda da göreceğimiz üzere, konuşmacı sayısının tek kişiden ibaret olduğu atasözlerimiz de vardır.

Biz şimdi bu atasözlerini konuşmacı sayısına göre aşağıdaki gibi iki ana başlık altında incelemeye çalışacağız.

İKİ KONUŞMACININ YER ALDIĞI ATASÖZLERİ

Bu atasözlerindeki konuşmalar genelde "demişler-demiş" şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Bu atasözlerinde konuşan kahramanlar herhangi bir insan, hayvan, eşya hatta günlük hayatta yer alan bir kavram olabilir (az veya çok gibi). Bu tür atasözlerinde ilk önce soru sorulur, ardından da muhatap olan kişinin veya şeyin cevabı gelir. Burada soruyu muhataba yönelten halk düşüncesidir. Maksat bir hikmeti, güzel bir fikri duruma en uygun bir kahramana veya eşyaya söyletmektir. Aşağıda vereceğimiz atasözlerinin kahramanları insanlardır:

> *Oynamasını bilmeyen geline "kalk oyna" demişler, "yerim dar" demiş; yerini bollaştırmışlar, "yenim dar" demiş* (Sakaoğlu vd. 2006: 699).

> *Abdala "Kar yağıyor" demişler, "Titremeye hazırım" demiş* (Aksoy 1971: 103).

> *Tembele dediler: "Kapını ört". Dedi "Yel eser örter"* (Aksoy 1971: 361).

Boyacıya: "Hangi rengi seversin?" demişler, "Altın sarısıyla, gümüşî" demiş (Türk Atasözleri ve Deyimleri 1, 1971: 95).

Derviş şeyhine, "Baba himmet" demiş, şeyhi de "Oğul, hizmet" demiş (Türk Atasözleri ve Deyimleri 1, 1971: 133).

Âşığa "Niçin ağlarsın?" demişler, "Gülmemek için" demiş (Türk Atasözleri ve Deyimleri 1, 1971: 47).

Muhavereli atasözlerinin kahramanları insanlar olduğu gibi çeşitli hayvanlar da olabilir. Böyle atasözlerinde soru atasözünün kahramanı olan hayvana sorulur veya söylenmek istenen şey söylenir. Bunun hemen ardından cevap gelir. Kahramanları hayvan ve bitki olan bu atasözlerinde özellikle teşhis ve intak sanatlarının hâkim olduğunu görüyoruz. Aşağıdaki atasözleri buna örnektir:

-Kurda "Niçin boynun kalın?" demişler, "Kendi işimi kendim görürüm de ondan!" demiş (Sakaoğlu vd. 2006: 699).

- Yengece "Niçin yan yan gidersin?" demişler; "Serde kabadayılık var"(yiğide nice yürürse yaraşır) demiş (Aksoy 1971: 382).

- Deveye "İnişi mi seversin, yokuşu mu?" demişler; "Düz yere mi (düze kıran mı) girdi?" demiş (Aksoy 1971: 204).

- Katıra "Baban kim?" demişler, "Dayım at" demiş (Aksoy 1971: 286).

- Deveye "Neden boynun eğri?" demişler, "Nerem doğru ki?" demiş.

- Eşeğe sormuşlar "Bugün kande gidersin?", "Onu nodul bilir" demiş (Türk Atasözleri ve Deyimler 1, 1971: 232).

*- Öküz danaya "Ye ki süte gidesin" demiş. O da "Süte gidenle gitmeyen belli olur" demiş (*Bölge Ağızlarında Atasözleri ve Deyimler 1969: 178).

*- Tilkiye: "Tavuk güt" demişler de "Ayağım yalınayak" demiş (*Bölge Ağızlarında Atasözleri ve Deyimler 1969: 195).

- Deveye sanatını sormuşlar: "Kazzazlık!" demiş, "Eline, ayağına yakışır ya!" demişler (Türk Atasözleri ve Deyimler 1, 1971: 136).

- Eşeğe "Sıpan oldu" demişler, "Sırtımdaki yükümü alacak değil ya, önümdeki yemimi alacak" demiş (Bölge Ağızlarında Atasözleri ve Deyimler İkinci Kitap, 1971: 46).

- Kuzguna: "Güzel kim" demişler, "Yavrum" demiş (Bölge Ağızlarında Atasözleri ve Deyimler İkinci Kitap, 1971: 71).

*- Köpeğe demişler ki: "Günde kaç taş yersin?" o da: "Kırık dölünün sayısına bakar" demiş (*Bölge Ağızlarında Atasözleri ve Deyimler İkinci Kitap 1971: 69).

Güvâhî'nin, atasözlerini manzum olarak verdiği *Pendnâme* isimli eserindeki şu dörtlük de bu konuya dair bir örnek teşkil etmektedir:

"Tonuzlan böceğine söylemişler

Kimün oğlancuğı güzel dimişler

Dimiş bakup niçe oğlanlara çok

Benüm oğlancuğumdan güzeli yok" (Hengirmen 1983: 171-172)

Lamiîzâde Abdullah Çelebi'nin *Lâtifeler* kitabında geçen aşağıdaki örnek de hem muhavereli atasözlerine hem de fıkralara yakın özellikler taşımasıyla karakteristik bir durum sergilemektedir:

Baykuşa sormuşlar:

-"Niçin gündüz dışarı çıkmazsın?"

-"Ben gecenin aydınlığına alıştım, gündüzün karanlığına dayanamam" demiş. (Çalışkan 1978: 217)

Aşağıda vereceğimiz bir Azerbaycan atasözü ise özellikle fıkralara yakınlığı ile göze çarpan önemli bir örnektir:

"İte sorirler:

-Neye ürlirsen? Diyir: Gorhidirem…

-Bes, guyrugun neye titrir?

Diyir: Özüm de gorhir de" (Kökdemir 2014: 35).

Muhavereli atasözlerinde kahramanlar yukarıdakilerden başka olarak günlük eşyalar, bitkiler, mevsim ögeleri ve çeşitli kavramlar da olabilir:

Çömlek demiş: "Dibim altın", kaşık demiş, "Girdim çıktım". (Aksoy 1971: 194)

Kengere demişler: "Vatanın neresi?", demiş: "Rüzgâra sorun." (Bölge Ağızlarında Atasözleri ve Deyimler İkinci Kitap 1971: 65)

Mısıra "Yağmur geliyor" demişler; "Çapan birlik mi?" demiş. (Aksoy 1971: 318)

Soğuğa "Nerelisin" demişler, "Aslen Erzurumluyum, ama Sivas'ta otururum" demiş.

İyiliğe "Nereye gidiyorsun" demişler, "Kötülüğe" demiş. (Aksoy 1971: 277)

Aza demişler : "-Nereye?" "-Çoğun yanına" demiş" (Aksoy 1971: 152)

TEK KONUŞMACININ YER ALDIĞI MUHAVERELİ ATASÖZLERİ:

Bu tür atasözlerinde genelde ilk önce bir durum, bir iş veya bir oluş verilir. Atasözünün sonunda verilmek istenen hüküm ve ders bu durumun, işin veya oluşun sonucudur. Yukarıdaki gibi, bu atasözlerinde kahramanlar insan, hayvan, bitki veya herhangi bir eşya olabilir. Konuşmacının insan olduğu atasözleri aşağıdaki gibidir:

- Eli boşa "ağa uyur" derler; eli doluya "ağa buyur" derler (Aksoy 1971: 221).

- *Öksüzün karnına vurmuşlar (öksüzü dövmüşler) "vay arkam" demiş* (Aksoy 1971: 330).

- *Arsızın yüzüne tükürmüşler, "Yağmur yağıyor" demiş* (Pala 1999: 33).

- *Boşboğazı cehenneme atmışlar, "odun yaş (az)" diye bağırmış* (Aksoy 1971: 178).

- *Terziye "dinlen" demişler, ayağa kalkmış* (Aksoy 1971: 362).

- *Deli gününü görmüş, akıllı demiş: "Benim günüm geride" (*Bölge Ağızlarında Atasözleri ve Deyimler 1969: 88).

-*Deliye: "Kapıyı ört de gel" demişler, yüklenmiş de gelmiş (*Bölge Ağızlarında Atasözleri ve Deyimler 1969: 89).

-*Kaynana: "Bahar güneşine gelinim, güz güneşine kızım otursun" dermiş (*Bölge Ağızlarında Atasözleri Ve Deyimler İkinci Kitap 1971: 64).

Yukarıda olduğu gibi bu atasözlerinde hayvanlar da birer konuşmacı olarak görülebilir. Böyle atasözlerinde konuşmayı hazırlamak üzere bir iş veya oluş gerçekleşir. Ardında da hemen konuşma gelir:

- *Bülbülü altın kafese koymuşlar, "Ah vatanım" demiş* (Aksoy 1971: 181).

- *Eşeğe marifetini göster demişler, yıkılıp ağnamış* (Aksoy 1971: 229).

- *Eşeği düğüne çağırmışlar, "Ya odun eksik, ya su" demiş* (Aksoy 1971: 229).

- *Deve kırk yılda intikam almış; "Amma da çabuk oldu" demiş* (Pala 1999: 91).

- *Eşeğe(katıra) "Cilve yap" demişler, tutmuş çifte(tekme) atmış* (Pala 1999: 111).

- *Karga yavrusuna bakmış; "Benim ak-pak evladım!" demiş* (Pala 1999: 188).

- *Balık demiş ki: "Etimi yiyen doymasın, avımı yapan gülmesin (onmasın)"* (Aksoy 1971: 159).

-*Tilki erişemediği üzüme "Hevengim olsun" demiş (*Bölge Ağızlarında Atasözleri ve Deyimler 1969: 195).

-*Tilki "Seher uykusuyla ikindi güneşi olmasa, ben de ekincilik yapardım" demiş (*Bölge Ağızlarında Atasözleri ve Deyimler 1969: 195).

-*Tilkiyi tavukla gagalamışlar: "Allah gazabınızı artırsın" demiş (*Bölge Ağızlarında Atasözleri ve Deyimler 1969: 195).

- *Deveye "Kalk evine git" demişler, bir çam bir çardak yıkmış* (Türk Atasözleri ve Deyimler 1, 1971: 136).

- *Tosbağayı atmışlar: "Bu bağ olacağına, o bağ olsun" demiş (*Bölge Ağızlarında Atasözleri ve Deyimler İkinci Kitap 1971: 84).

Halk düşüncesi bu tür atasözlerinde bitkileri, çeşitli kavramları ve mevsim unsurlarını da konuşturur:

- *Ağaca balta vurmuşlar "sapı bedenimden" demiş* (Aksoy 1971: 113).

- *Erzurum'un soğuğu," Gelin beni Gerede'de bulun" demiş* (Türk Atasözleri ve Deyimleri 1, 1971; 171).

- *Söğüt ve kavak "Bana güvenip de kışa girmeyin" demiş.*[1]

MUHAVERELİ ATASÖZLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

İçlerinde en azından bir konuşmacı bulundurmalarıyla dikkat çeken muhavereli atasözleri, iletilmek istenen mesajın karşılıklı konuşmalar veya sorulu-cevaplı şekillerle verilmesi yönünden diğer atasözleriyle farklılık arz etmektedir. Bu yönüyle birlikte muhavereli atasözleri küçük hacimlerine rağmen birden fazla türle olan ilişkileriyle genel anlamda halk edebiyatına ait edebî türlerin, özel anlamda da atasözlerinin farklı bir yerinde durmaktadır.

Muhavereli atasözleri genellikle *demişler-demiş, demiş-demiş* yahut tek başına *demiş* şekilleriyle karşımıza çıkar. Bu kullanım tarzı Divan edebiyatında "sual, cevap, müracaa" (Coşkun 2012: 200) başlıkları altında incelenen şiirlerde de görülmektedir. Bu durum, sözün akışı içerisinde bir ahengin meydana gelmesine ve söyleyiş kolaylığına yardımcı olmaktadır. Bu kolaylık sayesinde bir an bile olsa hayal dünyamızda kurulan sahne ve buna bağlı dekorlar, hikmetin veya söylenmek istenen şeyin kabulünü âdeta hazırlamaktadır.

Bu atasözlerinin kahramanları yukarıdaki örneklerde görüldüğü üzere insan, hayvan, bitki, mevsim unsurları ve herhangi bir kavram olabilir. Bu da gösteriyor ki, bu sözlerde asıl maksat, bundan faydalanarak bir hikmeti, düşünceyi, duyguyu veya durumu en uygun bir biçimde anlatmaktan ibarettir.

Muhavereli atasözleri fabl, fıkra, hikâye ve hatta yapı bakımından bilmece, ninni ve koşma gibi edebî türlerle uzak-yakın bir ilişki hâlindedir. Bu zengin ve renkli ilişki ağı bizi onlar hakkında düşünmeye itmiştir. Acaba muhavereli atasözleri bize, bütün bu saydığımız türlerin başlangıcını mı haber vermektedir? Yoksa bahsi geçen türlerin etkisiyle bu sözler, atasözleri içinde ayrı bir kol olarak mı gelişmiştir? Muhavereli atasözlerinin yukarıda ismi geçen türlerle olan ilişkisi incelendiğinde, ortaya çıkan verilerin edebî türler arasındaki geçişler ve bazı sınıflamalar üzerinde bizleri bir kere daha düşünmeye iteceğini sanıyorum.

Muhavereli atasözleri hacim itibariyle küçük olmaları ve hükmün kısacık bir cümleye sığdırılması bakımından fıkralara yakınlık gösterir. *"Fıkra, başlangıç, gelişme ve sonuç bölümlerine sahip bir hikâyedir. Fakat bu bölümler, kısa ve yoğundur. Hatta başlangıç ve gelişme bölümler bazen iç içedir"* (Yıldırım 1999: 7). Birçok fıkrada olduğu

[1] Bu atasözü, makalenin yazılışı esnasında Ordu 'nun Çatalpınar ilçesine bağlı Güney Mahallesinde ikamet eden Mehmet Ali Şen'den 10. 06. 2013 tarihinde derlenmiştir.

gibi bu sözlerde de genellikle kısa ve yoğun bir anlatım vardır. Yine fıkralarda olduğu gibi başlangıç, gelişme ve sonuç bölümleri iç içe geçmiştir. Aşağıda vereceğimiz örnek, muhavereli atasözleri ve fıkralar arasındaki yakınlığa dair iyi bir örnektir:

Babanın birine:

-Ramazan geliyor, ne yapacaksın, demişler.

-Sefere çıkacağım, demiş. (Yıldırım 1999: 137)

Bu fıkra, aşağıdaki atasözüyle özellikle şekil açısından oldukça benzer özellikler göstermektedir.

Dervişe "Bağdat'ta pilav var" demişler, "Yalan değilse ırak değil" demiş. (Aksoy 1971: 202)

Aşağıda verilen fıkra da hem şekil hem de kahramanların cansız varlıklar olmaları bakımından muhavereli atasözlerine yakınlık göstermektedir:

Toz şekerle kesme şeker kavga etmişler. Kesme şeker, toz şekere demiş ki:

"Amma da dağıldın be mübarek."

Toz şeker gülerek cevap vermiş:

"Maşallah, sen de zevkten dört köşe oldun." (Kılıç vd. 2006: 188)

Muhavereli atasözleri küçük hacimlerine rağmen, sadece sonuç bölümüne odaklanmış ve anlatımı yoğunlaştırılmış bir hikâye çekirdeği gibi durmaktadır. Bu durum, özellikle Doğu sanatlarında karşımıza çıkan yoğunluk ile paralellik gösterir. Özellikle bizim edebiyatımızda "marifet, koca bir hikâyeyi bir beyte sığdırabilmektedir" (Ayvazoğlu 2004: 160). Halk tecrübesi, bu küçük sözlere sığdırdığı hikmetler sayesinde sözlü geleneği besleyen atasözlerimiz içinde önemli bir üslup elde etmiştir. Aşağıdaki atasözünü buna örnek gösterebiliriz.

-Terziye "göç" demişler, "İğnem başımda (yanımda)" demiş. (Aksoy 1971: 362)

Bu atasözleri Doğu edebiyatlarında görülen kıssa dinleme, hikâye etme, masal anlatma geleneği ile içerdiği olağanüstülükler sayesinde sıkı bir ilişki hâlindedir. Bir gerçeği, duyguyu yahut bir fikri olduğu gibi vermektense atasözlerinin gücünden yararlanarak, muhavereler hâlinde, canlı veya cansız çeşitli unsurları konuşturarak vermek Doğu edebiyatlarına özellikle de bizim edebiyatımıza çok yerinde bir uygulamadır diye düşünüyorum.

Muhavereli atasözlerinin bazı yönlerden masal, fabl ve efsane gibi türlerle olan yakınlığı, bu sözlerde teşhis ve intak sanatlarının kullanım sıklığını meydana getirmiştir. Teşhis ve intak, özellikle kahramanı hayvan, bitki, eşya veya bir kavram olan muhavereli atasözlerinin temelinde yer alan iki edebi sanat olarak karşımıza

çıkmakta ve bu edebî türlerde çok sık bir şekilde kullanılmaktadır. Bu tür sözlerde gizli veya açık bir mizahın varlığı da söz konusudur. Aşağıdaki atasözünü bu duruma örnek gösterebiliriz:

> *- Tilkiye "Tavuk kebabı yer misin?" demişler; "Adamın güleceğini getiriyorsunuz" demiş.* (Aksoy 1971: 363)

Yukarıda zaman zaman temas ettiğimiz gibi bu atasözleri, özellikle yapı bakımından bilmecelere de benzer. Muhavereli atasözleri ile bazı bilmecelerin öne çıkan ortak yanı, onların âdetâ küçük birer hikâye olmalarında yatar. Atasözlerinde var olan az sözle çok şey anlatmak ve bilmecelerde yer alan mümkün olan en az ipucuyla sorulan şeyin bilinmesini istemek, bu iki türü, anlatımdaki yoğunluk bakımından birbirine yakınlaştırmaktadır. Konuya dair, aşağıda vereceğimiz muhavereli bir bilmecede ilk satırın cevabı "duman" ikincisininki "baca"dır:

> *"Eğri büğrü nereye?*
> *Sana ne beli doğru!"* (Çelebioğlu vd. 1995: 13)

SONUÇ

Yukarıda da temas ettiğimiz gibi, bu edebî sanatların kullanıldığı atasözlerinde esas olan, bir hikmeti canlı veya cansız bir varlığa söyletmek veya bu sanatlar yoluyla kahramana en uygun şahsiyeti yükleyebilmektir. Muhavereli atasözlerinde masallarda, efsanelerde, fabllarda olduğu gibi anlatılan şey gerçeklerden uzak ve hayal dünyasını besleyen bir özellikte karşımıza çıkabilir. Gerçekliğin geri planda kaldığı edebî türlerde ölçü, anlatılan şeyin hayal dünyamızı besleyebilme kuvveti ve temsil ettiği manayı verebilme derecesidir diye düşünüyoruz. Aynen bunun gibi, muhavereli atasözlerinin, taşıdığı hikmet veya duygu dolu bir mesajı iletebilmesinin yanında muhayyilemize zevk vermesi ve onu besleyebilmesi oldukça önemlidir. Zaten örneklerden de anlaşılacağı üzere, kahramanların çeşitlilik göstermesi ve bir kavramın dahi atasözünde konuşturulabilmesi bize öne çıkan şeyin atasözünün konusu olduğunu düşündürmektedir.

Halk edebiyatı türleri içinde kahramanlar, hayal ve tabiat unsurlarının da devreye girmesine bağlı olarak büyük bir çeşitlilik göstermektedir. Aynı şey yukarıdaki örneklerde görüleceği üzere atasözlerinde de karşımıza çıkmaktadır. Halk düşüncesi ortaya koymak istediği bir fikir ve duyguya tesadüf eden canlı-cansız unsurları bu yapının içine yerleştirmekte ve ona vermek istediği mesajı iletme görevini yüklemektedir. Bu durum atasözündeki inandırıcılığa zarar vermediği gibi içeriği ve üslubu kuvvetlendirici ve destekleyici bir rol üstlenmektedir. Halk düşüncesi konuşmacının bir hayvan, bitki veya cansız bir varlık olduğu muhavereli atasözlerinde, yukarıda verdiğimiz örneklerde görüldüğü üzere bir hikmetin veya bir tecrübenin verilmesiyle ilgilenir.

Bütün bunlar bir araya geldiğinde bu atasözlerinin halk edebiyatı türleri içinde bir geçiş özelliği taşıdığını düşünülebilir. Hatta daha dikkatli bir şekilde yaklaştığımızda bu sözlerin bazı türlerle karışacak ve diğerlerinden fark edilemeyecek derecede bir yakınlaşma içine girdiğini de görülebilir. Muhavereli atasözlerine bir de bu açıdan bakılması gerektiğini düşünüyoruz.

KAYNAKÇA

AHTERÎ MUSTAFA EFENDİ (2009), *Ahterî Kebir*, (Haz. Prof. Dr. H. Ahmet Kırkkılıç-Doç. Dr. Yusuf Sancak), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

AKSOY, Ömer Asım (1971), *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü 1 (Atasözleri Sözlüğü)* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

AYVAZOĞLU, Beşir (2004), *Aşk Estetiği,* İstanbul: Ötüken Yayınları.

BOZKAPLAN, Şerif Ali (2007), "Atasözlerinde Tahkiye", *Turkish Studies.* Volume 2/4 Fall, s. 1105-1109.

Bölge Ağızlarında Atasözleri ve Deyimler (1969), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Bölge Ağızlarında Atasözleri ve Deyimler İkinci Kitap (1971), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

COŞKUN, Menderes (2012), *Sözün Büyüsü Edebi Sanatlar,* İstanbul: Dergâh Yayınları, 3. Baskı.

ÇELEBİOĞLU, Amil ve Yusuf Ziya Öksüz (1995), *Türk Bilmeceleri Hazinesi,* İstanbul: Kitabevi Yayınları.

DEVELLİOĞLU, Ferit (2006), *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara: Aydın Kitabevi.

DİLÇİN, Dehri (2000), *Edebiyatımızda Atasözleri,* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2. Baskı.

GÜVÂHÎ (1983), *Pendnâme* (Haz. Mehmet Hengirmen), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

KAŞGARLI MAHMUD (2006), *Divanü Lûgat-it-Türk, C.1*, (Çev.: Besim Atalay), 5. Baskı, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

KILIÇ, Mehmet Zeki ve Yaşar Atnur (2006), *Erzurum Fıkraları.* İstanbul.

KORUCUOĞLU, Nevin (1994), *Veled Çelebi İzbudak*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

KÖKDEMİR, Ahmet (2014), "Bir Devlet Kıssası", *Türk Yurdu,* Sayı: 320, Nisan 2014, s. 35-38.

LAMİÎ-ZÂDE ABDULLAH ÇELEBİ (1978), *Lâtifeler,* (Haz. Yaşar Çalışkan), İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser.

MUALLİM NÂCÎ (2009), Lügat-i Nâcî, (Haz. Prof. Dr. Ahmet Kartal), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

PALA, İskender (1999), *Ata Sözleri*, İstanbul: Deniz Yayın Evi.

PARLATIR, İsmail (2009), *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü,* Ankara: Yargı Yayınevi.

REDHOUSE James W. (2009), Müntahabât-ı Lügât-i Osmâniye, (Haz. Prof. Dr. Recep Toparlı-Uzm. Betül EYÖVGE Yılmaz-Uzm. Yaşar Yılmaz), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

SAKAOĞLU, Saim ve Ali Berat Alptekin (2006), "Anonim Halk Edebiyatı", *Türk Edebiyatı Tarihi,* C. 2., Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

ŞEMSEDDİN SAMİ (2010), *Kamus-ı Türkî*, (Haz. Paşa Yavuzarslan), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

*Türk Atasözleri ve Deyimleri 1(*1971), İstanbul: MEB Yayınevi.

YILDIRIM, Dursun (1999), *Türk Edebiyatında Bektaşi Fıkraları,* Ankara: Akçağ Yayınları.

YUSUF HAS HACİB (1998), *Kutadgu Bilig*, (Çev. Reşid Rahmeti Arat), 7. Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

YUSUF HAS HACİP (2007), *Kutadgu Bilig I Metin*, (Haz. Reşit Rahmeti Arat), 5. Baskı, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.